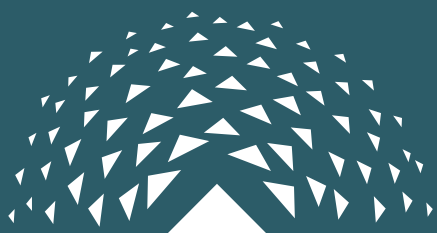

Savkat Mirzijojev elnök reformpolitikája Üzbegisztánban

President Savkat Mirzyoyev's Reform Policy in Uzbekistan

GYENE PÁL

KKI-elemzések

A Külügyi és Külgazdasági Intézet időszaki kiadványa

Kiadó:

Külügyi és Külgazdasági Intézet

Lektorálta:

Baranyi Tamás Péter

Szöveggondozás:

T-Kontakt Kft.

Tördelés:

Lévárt Tamás

A kiadó elérhetősége:

H-1016 Budapest, Bérc utca 13-15.

Tel.: + 36 1 279-5700

E-mail: info@ifat.hu

<http://kki.hu>

Jelen elemzés és annak következtetései kizárólag a szerző magánvéleményét tükrözik és nem tekinthetők a Külügyi és Külgazdasági Intézet, a Külgazdasági és Külügyminisztérium, illetve Magyarország Kormánya álláspontjának.

© Gyene Pál, 2021.

© Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2021.

ISSN 2416-0148

<https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.E-2021.09>

Összefoglalás: Üzbegisztán sok szempontból Közép-Ázsia regionális vezető szerepre predesztinált országa. A térség legnépesebb állama, katonailag is a legerősebb, energiahordozókban gazdag és a területén találhatóak a közép-ázsiai perzsa-türk iszlám civilizáció legjelentősebb történelmi városai (Buhara, Khíva, Szamarkand). Ezt a potenciált Iszlom Karimov 25 éves elnöksége alatt a bezárkózó politikát követő rezsimnek nem sikerült kiaknáznia. Karimov 2016-ban megválasztott utóda, Savkat Mirzijojev elnök azonban úgy tűnik sikerrel dinamizálta országát. Politikai és gazdasági téren is számottevő mértékben liberalizálta az üzbég rendszert, ami, ha nem is lett nyugati értelemben vett politikai demokrácia, a korábbiaknál sokkalta nyitottabb és proaktívabb külpolitikát követ mind szomszédai, mind a nagyhatalmak vonatkozásában. Az alábbi tanulmányban a mirzijojevi nyitás eredményeinek számbavételére teszünk kísérletet.

Kulcsszavak: Üzbegisztán, Mirzijojev, reformok, gazdaság, demokrácia

Abstract: *Uzbekistan is in many ways a predisposed country for regional leadership in Central Asia. It is the most populous state in the region: the strongest one in military terms, rich in hydrocarbon resources, and it is the one where lie the most important historic cities of the Persianate-Turkic Islamic civilization of Central Asia (e.g. the ancient cities of Bukhara, Khiva, Samarkand). Seemingly this potential had remained mostly untapped during the isolationist years of Islam Karimov's tenure. However, Karimov's successor, elected in 2016, President Savkat Mirziyoyev, appears to have successfully dynamized his country. It has significantly liberalized the Uzbek system, both politically and economically, which, even if it has not become a political democracy in the Western sense, but it pursues a much more open and proactive foreign policy than before in relation to both its neighbors and the great powers. The present study attempts to make an overview and evaluate the results of the opening policies of Myrziyoyev.*

Keywords: *Uzbekistan, Mirziyoyev, reforms, economy, democracy*

Üzbegisztán a maga harmincmillió népességével a posztszovjet közép-ázsiai térség legnépesebb, és katonailag is legerősebb állama. Területén találhatjuk a régió legjelentősebb egykori civilizációs központjait. A cári és a szovjet időkben is Taskent volt a Turkesztáni főkormányzóság fővárosa, majd a későbbiekben szovjet Közép-Ázsia legfontosabb adminisztrációs és logisztikai központja. Így tehát Kazahsztán mellett, minden bizonnyal Üzbegisztán aspirálhat a legnagyobb eséllyel a regionális vezető szerepre a közép-ázsiai köztársaságok közül.

Azonban sokan úgy érezhették úgy – legalábbis az ország függetlenségének első huszonöt évében –, hogy Iszlom Karimov elnöksége alatt ez a potenciál nagyrészt kiaknázatlan maradt. Általános értékelés szerint Karimov elnöksége

idején Üzbegisztán lényegében olyan represszív rendőrállamként funkcionált, amit szakértők a világ egyik leginkább elnyomó politikai diktatúrájaként tartották számon. A belpolitikában közép-ázsiai mércével is drákóian szigorúnak számító Karimov-kormányzat a külügyek terén is meglehetősen elzárkózó politikát folytatott: Üzbegisztán viszonyát súlyos feszültségek terhelték szinte valamenyny [szomszédjával](#), a határviták és határmenti enklávék helyzete miatt különösen Kirgizisztánnal, Tádzsikisztánnal pedig elsősorban [vízmegosztási](#) viták miatt. A Karimov rezsimnek emellett a nagyhatalmakkal is megromlott a viszonya: az USA-val igazán látványosan 2005-től az „andizsáni mészárlást” követően, amikor a keleti városban a kormányerők a tüntetők közé lőttek, ami a hivatalos közlés szerint is 187 ember halálához vezetett. Oroszországgal pedig 2012-től kezdve romlottak meg a kapcsolatok, amikor Karimov elnök 1999 után másodszor is ki léptette Üzbegisztánt a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetéből (*Collective Security Treaty Organization, CSTO*).

A 2016-ban elhunyt Karimov elnök örökébe lépő Savkat Mirzijojevet sokan súlytalan, átmeneti figurának tartották, és az elemzők körében az volt az uralkodó vélekedés, hogy az új államfő hatalomgyakorlása során alapvetően minden téren a Karimov korszakkal való kontinuitás fog dominálni. Mindkét prognózis tévesnek bizonyult. Mirzijojev politikailag meglepően autonóm és kezdeményező szereplőnek bizonyult, aki nem csak saját személyi hatalmát konszolidálta sikerrel rövid idő alatt, de széles horizonton látott hozzá a Karimov-rendszer megreformálásának.

REFORMOK BELFÖLDÖN: POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI LIBERALIZÁCIÓ, DEMOKRATIZÁLÓDÁS NÉLKÜL

Mirzijojev saját személyi hatalmának konszolidációját követően látványos, a politikai liberalizáció ígéretét hordozó gesztusokkal, sőt gesztusoknál mélyrehatóbb reformintézkedésekkel látott neki a kormányzásnak. A gesztusoknál is tovább mutató reformok elsősorban a gazdaságot érintették.

Beiktatását követően, 2016 szeptembere és decembere között több ezer elítélt számára az [amnesztiát](#) rendelt el, köztük olyan politikai foglyok is kiszabadultak, mint az 1999 óta raboskodó újságíró, Mohamed [Bekzsanov](#). Feloldották számos emberi jogi csoport honlapjának, illetve nemzetközi híroldalnak a blokkolását, noha például ez alól az amerikai kormányzat által finanszírozott [Szabad Európa Rádió](#) kivétel maradt. Ezzel együtt a Riporterek Határok Nélkül nemzetközi nonprofit szervezet jelentése szerint a jelenlegi üzbe rezsim a korábbiaknál lényegesen szélesebb teret enged a médiaszabadságnak, ellenzéki médiumok már olyan érzékeny témákról is beszámolhatnak, mint például kormányzati korrupció, és külföldi [újságírókat](#) is beengednek az országba.

2018 februárjától általánosságban is megkönnyítették a külföldi állampolgárok beutazását (immár 65 államból, többek között Magyarországról is vízummentesen lehet beutazni 30 napot meg nem haladó időtartamra turisztikai céllal), az üzbég állampolgárok számára pedig megszüntették a [kiutazási vízum](#) még szovjet korszakból megörökölt terhes adminisztratív kötelezettségét. Ugyanakkor a lakosság és a munkaerő mobilitását gátló „belső útlevelek” az ún. [propiszkák](#) szintén a Szovjetunióból örökölt rendszere még továbbra is érvényben van és a további gazdasági liberalizáció akadályának tekinthető.

Ami a szorosabban vett gazdasági reformokat illeti, a Mirzijojev kormányzat ezen a téren is könyvelhetett el komoly eredményeket. 2017 szeptemberében régóta várt lépésként konvertibilissé tették az üzbég nemzeti valutát, a szomot. Ez egyszersmind az üzbég fizetőeszköz nagyarányú devalvációjával járt együtt (1 dollár átváltási rátája az addigi 4000-ról a duplájára, 8000 szomra ugrott). A hirtelen megnövekedett készpénzigénnyel az üzbég bankrendszer nem tudott könnyen megbirkózni, viszont a valutareform elsősorban a [feketepiacnak](#) jelentett súlyos csapást. Napjainkban viszont már érezhetőek a reform hosszabb távú eredményei: szemben a korábbi évek gyakorlatával, turistaként szinte bármelyik üzbég nagyváros bankjaiban tudunk amerikai dollárt, illetve eurót váltani, sőt, külföldi bankkártyával is lehet a készpénz kiadó automatákat használni, ami korábban szintén nem volt jellemző.

2019 júniusában Üzbegisztán 500 millió dolláros hitelt vett fel a Világbanktól, melynek azonban feltétele volt többek között a kényszermunka széleskörben alkalmazott gyakorlatának visszaszorítása az ország nemzetgazdaságának gerincét jelentő [gyapotszektorban](#). 2017 és 2020 között pedig lényegében teljes egészében privatizálták gyapotágazatot addig domináló nagy állami termelőszövetkezeteket, eltörölték a kötelező állami beszolgáltatási kvótákat és a központi lag megszabott felvásárlási árat is.

A [privatizáció](#) azonban nemcsak a gyapotszektorra terjedt ki. 2019-ben a Mirzijojev kormányzat bejelentette még 240 állami vállalat magánosítását, ezzel az állami vállalatok számát mintegy 50%-al tervezték csökkenteni. A külföldi működő tőkebefektetések a privatizációs hullám megindulása óta csaknem [megnégyszereződtek](#) az országban. A liberalizáció látványos eredményei hatására a *The Economist* magazin 2019-es éves jelentésében egyenesen Üzbegisztánnak ítélte az „[Év Országá](#)” címet, amit az az ország kap, amelyik a legtöbbet tett a politikai és gazdasági reformok terén az adott évben. A [gazdasági szabadságot mérő index](#) szerint Üzbegisztán 58,3 pontot ért el, ami a régióban az alacsonyabbak között szerepel (Kazahsztáné például 71,1), de javuló tendenciát mutat, sőt, [többen úgy látják](#), hogy az üzbég reformoknak határokon átívelő, regionális hatása lehet, ami az egész régió stabilizációját elősegítheti.

A kétségbevonhatatlan gazdasági és kisebb mértékben politikai liberalizáció azonban nem jelenti egyszersmind az üzbég politikai rendszer nyugati értelemben vett demokratizációját. Az üzbég politikai rendszer inkább számos vonásában a kínai rendszerre emlékeztető „[piacpárti tekintélyuralom](#)” irányába mozdult el.

A fentiekben taglalt reformok ugyanis kevésbé érintették az üzbég politikai rendszer autoriter és „klánalapon” működő hatalmi mélystruktúráit, ráadásul egyelőre nehezen lennének irreverzibilisnek tekinthetők. A mirzijojevi nyitás programjának így egyelőre inkább külpolitikai vetületben érhetőek tetten a messzebb ható következményei.

KÜLPOLITIKAI NYITÁS: ÚJ SZOMSZÉDSÁG POLITIKA

Mirzijojev elnök külpolitikája a Karimov-rendszerhez képest a leglátványosabb paradigma váltást talán a közép-ázsiai regionális és szomszédsági politika terén eredményezte. Mirzijojev elnökségének első évében az összes szomszédos közép-ázsiai köztársaság fővárosát [felkereste](#). Az elnöki látogatások sorából nem maradt ki még a hírhedten izolált Türkmenisztán sem: 2017 márciusában Asgabatban Mirzijojev és Berdimuhamedov türkmén elnök találkozóján több kétoldalú – elsősorban energetikai, kereskedelmi és közlekedési – megállapodást írtak alá, majd az észak-türkmenisztáni Lebap tartományba ellátogatva közösen felavattak [egy új hidat](#) a két országot elválasztó Amu-Darja folyón.

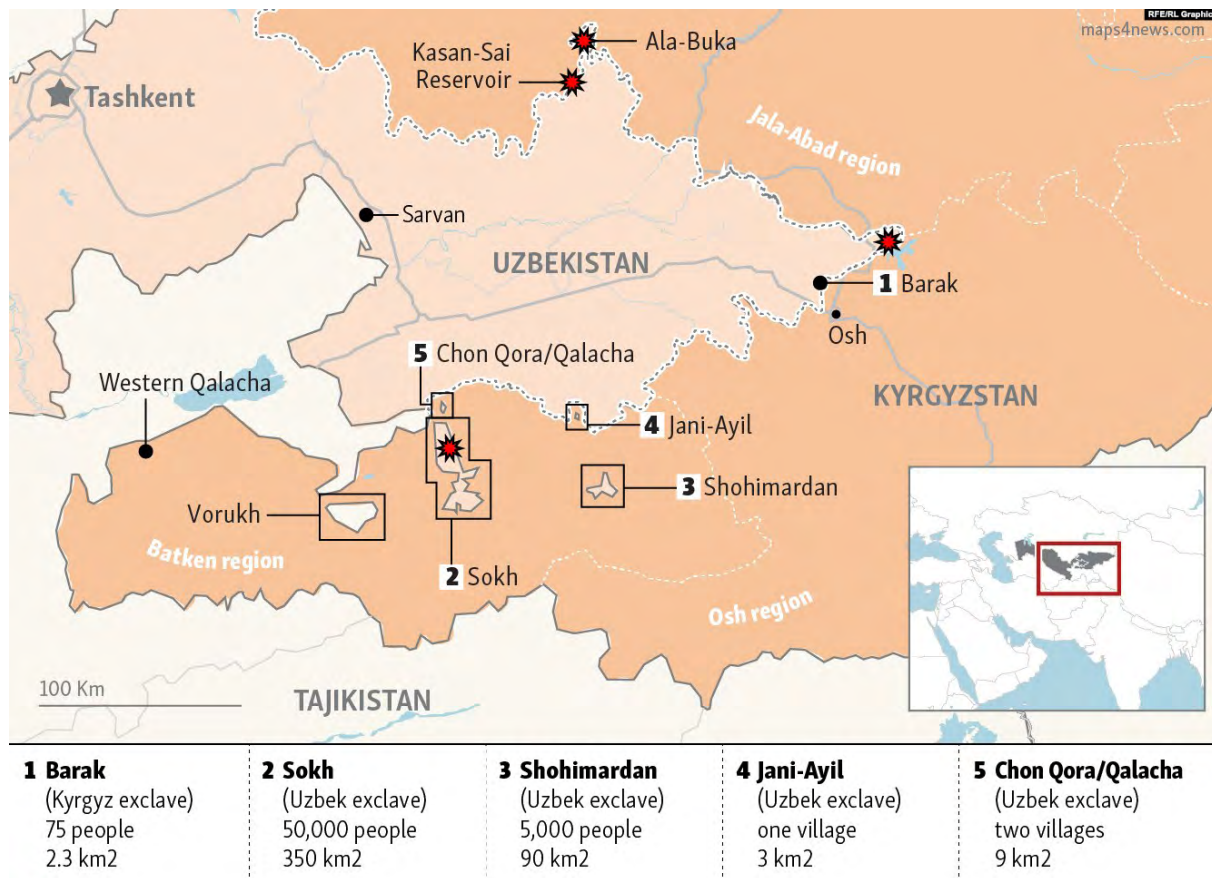
2017 márciusában és áprilisában Mirzijojev elnök kétszer is ellátogatott Kazahsztán akkori elnökéhez, Nurszultan Nazarbajevhez. Az Asztanában rendezett első találkozójukon (mely várost azóta a lemondott elnök után Nurszultanra nevezték át) Nazarbajev „testvéri ország” elnökeként köszöntötte „kollégáját”. Az EurasiaNet beszámolója szerint egész pontosan 92 bilaterális, elsősorban kereskedelmi tárgyú [megállapodást](#) írt alá a két államfő. Áprilisban a dél-kazahsztáni Szarjagas határvárosban (amely mindössze egyórányi autóra esik Taskenttől) pedig döntöttek két [határátkelőhely](#) újrányításáról, melyek nem is annyira a két ország közti áruforgalmat fogják serkenteni, mint inkább az üzbegisztáni Taskent és Szamarkand közötti autótutat segíthetnek jelentősen lerövidíteni.

A fenti példáknál is komolyabb haladást sikerült elérni két másik szomszéd, Kirgizisztán és Tádzsikisztán viszonylatában, melyekkel a Karimov-elnökség idején Üzbegisztán viszonya néha a nyílt ellenségeskedésig fajulóan feszült volt. Az üzbég–kirgiz viszonyt komoly határviták terhelték. A függetlenné válás után ugyanis területi viták miatt elmaradt az országhatár pontos demarkációja. A mintegy 1300 km hosszú üzbég–kirgiz államhatárnak legalább 36 vitatott szakasza volt, ezek közül a leginkább neuralgikus pontokat a kirgiz területekbe ékelődő 4 nagyobb üzbég [exklávé](#) (Szok, Sorimandan, Dzsani-Ajil és Cson-Kora) jelentik. 2017 októberében Mirzijojev biszeki látogatásakor megállapodott Almazbek Atambajev akkori kirgiz államfővel a határviták rendezéséről. Ennek nyomán azóta a felek elvégezték a határvonal több mint 85%-ának demarkációját. A legfrissebb hírek szerint az új kirgiz elnök, Szadír Dzsaparov március 25-i [taskenti látogatásán](#) a még vitatott határszakaszok

demarkációjában is sikerült megállapodni, és rendezték a négy exklávé további sorsát is (a kirgiz fél biztosítja az exklávék lakosainak akadálytalan közlekedését az 1üzbég területek irányába).

1. ábra.

Üzbég exklávék kirgiz területen

★ Flashpoint of violence

Note: Western Qalacha and Vorukh are Tajik exclaves within Kyrgyzstan, while Sarvan is in Uzbekistan.

Az üzbég–kirgiz határviták rendezésével párhuzamosan azokhoz nagyjából hasonló mederben halad a nem kevésbé problémás üzbég–tádzsik határvonal demarkációja. Mirzijojev 2017 márciusában tett dusanbei hivatalos vizitjét még ugyanazon év augusztusában Emomali Rahmon elnök is viszonzotta Taskentben (ezzel 17 év óta először fordult elő, hogy tádzsik államfő az üzbég fővárosba látogatott!). A két vezető tárgyalásai nyomán megkezdődött az addig elaknásított határ aknamentesítési folyamata – ez az üzbég–kirgiz határ vonatkozásában már a 2000-es években megtörtént – az üzbég fél bejelentése szerint pedig 2019 végére az [aknamentesítés](#) befejeződött.

Üzbég–tádzsik relációban még mindenképpen szót kell ejtenünk a két ország viszonyát beárnyékoló súlyos vízmegosztási konfliktusokról. Itt és most csak a Rogun gát példájának említésére térnénk ki: a Vaks folyón, Dusanbétól mintegy 110 kilométerre található gátrendszer építése még a szovjet korszak egyik tipikus presztízs-beruházásaként kezdődött meg 1976-ban. A gazdaságilag Tádzsikisztán számára létfontosságú beruházás kivitelezése azonban rendkívül elhúzódott, pénzügyi és technikai okokból többször meg is akadt, legutóbb 2012-ben, és végül is csak 2017-ben, kínai segítséggel indult újra. Üzbegisztán ugyanakkor ivó- és öntözővíz ellátásának zavartalanságát féltette a nagyszabású projekt hatásaitól. Karimov elnök többször is kikelt a beruházás ellen, 2012-ben a maga keresetlen stílusában, nyíltan [háborúval](#) fenyegette meg Tádzsikisztánt.

Ehhez képest komoly meglepetést keltett, hogy Mirzijojev és Rahmon kétoldalú találkozóit követően az üzbég fél, úgy tűnik, megengedőbb álláspontra helyezkedett a kérdésben. Legalábbis erre utalt Abdulaziz Kamilov üzbég külügyminiszter 2018 június 5-i nyilatkozata, melyben kijelentette, hogy amennyiben a tádzsik fél megfelelő vízmegosztási [garanciákat](#) biztosít, úgy az üzbég kormányzat a továbbiakban nem ellenzi a beruházást.

A jövőbeni szorosabb üzbég–tádzsik együttműködésnek még egy stratégiai irányban mindenképpen nyílna szélesebb tere, nevezetesen mindkét állam erősen érdekelt az afganisztáni béketeremtésben. Tádzsikisztán számára a szomszédos Afganisztán viszonylagos stabilitása elemi érdek. A húsbavágó biztonságpolitikai megfontolásokon túl Üzbegisztánnak számottevő energetikai-, illetve közlekedési infrastruktúrafejlesztéshez kötődő érdekelttsége lenne egy a jelenleginél biztonságosabb és békésebb Afganisztánban. Csakhogy két ilyen [projektet](#) említsünk: a már létező Hairatan–Mazar-i-Sarif vasútvonal meghosszabbítása legalább Herátig, mely Üzbegisztán számára a legrövidebb szárazföldi útvonalat jelentené egy tengeri kikötőig, illetve a TUTAP (Türkmenisztán–Üzbegisztán–Tádzsikisztán–Afganisztán–Pakisztán) elektromos távvezeték megépítése, mely a közép-ázsiai köztársaságok vezetőinek már régóta dédelgetett terve, ugyanakkor az afganisztáni polgárháborús helyzet miatt jövőbeni nyomvonala még erősen kérdéses.

Ezek után aligha meglepő, hogy Mirzijojev elnök láthatóan a korábbiaknál lényegesen aktívabb szerepvállalásra törekszik Afganisztánban. Az elmúlt években szemtanúi lehettünk, hogy az üzbég kormányzat igyekezett egyfajta közvetőként fellépni az afganisztáni konfliktusban. Abdulaziz Kamilov üzbég külügyminiszter 2019 márciusi dohai látogatása alkalmával nemcsak a nemzetközileg elismert Ghani kormány, hanem a Talibán képviselőivel is találkozott. A mirzijojevi diplomácia a koronavírus-járvány kapcsán is aktivizálta magát Afganisztánban: áprilisban az üzbég állami média tudósítása szerint Üzbegisztán egy egész vonatszerelvényt kitevő humanitárius [segélyszállítmányt](#) (maszkokat, lázmérőket, valamint alapvető élelmiszereket) indított útnak Mazar-i-Sarifba.

ÜZBEGISZTÁN ÉS A NAGYHATALMAK

Üzbegisztán, amely talán a leginkább diverzifikált nemzetgazdasággal rendelkező közép-ázsiai köztársaság, szintén vonzó gazdasági partner Kína számára. 2015-ben a két ország kereskedelme meghaladta 3 milliárd dollár értéket, ezzel Kína megelőzte Oroszországot is Üzbegisztán kereskedelmi partnereinek sorában. 1991 óta kínai nagyvállalatok már közel 8 milliárd dollár értékben fektettek be Üzbegisztánban elsősorban energetikai beruházások, csővezeték-építési projektek, infrastruktúra-fejlesztés, valamint a telekommunikációs szektor területén. A kínai befektetések a nagyszabású „[Övezet és Út Kezdeményezés](#)” (*Belt and Road Initiative*, BRI) meghirdetésével még újabb lendületet kaptak, különösen a logisztikai beruházások terén: a Fergána-völgyet az ország többi részével összekötő Angren–Pap vasútvonal villamosítása például BRI projektként jött létre. Dzsizzakh mellett pedig egy high-tech ipari park létesült. De az együttműködésnek van kulturális vetülete is, Üzbegisztánban két Konfuciusz Intézet is megnyitotta kapuit, a Sanghaji Együttműködési Szervezet (*Shanghai Cooperation Organization*, SCO) ösztöndíjprogramja keretében pedig évente 150 üzbég diák folytathatja egyetemi tanulmányait Kínában.

Üzbegisztánnak a másik nagy eurázsiai kontinentális hatalommal, Oroszországgal már csak történelmi okokból is sokkal ambivalensebben alakult a viszonya. Az országa szuverenitása felett féltékenyen őrködő és az üzbég nacionalizmus retorikáját előszeretettel használó Karimov elnök kétszer is kiléptette országát a Moszkva dominálta védelmi együttműködésből, a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetéből (1999-ben, illetve 2005-ben). Ugyanakkor Karimov halála óta napirendre került Üzbegisztán esetleges csatlakozása az Eurázsiai Gazdasági Unióhoz (Eurasian Economic Union, EAEU), melynek már két közép-ázsiai köztársaság is a tagja, Kazahsztán és Kirgizisztán). 2019 októberétől az orosz és az üzbég vezetés kétoldalú tárgyalásokat folytatott a kérdésben. Végül az üzbég törvényhozás a teljes jogú tagság helyett inkább a megfigyelői státuszra szavazott.

Végül, de nem utolsósorban talán érdemes kitérnünk Üzbegisztánnak a nyugati hatalmakkal, pontosabban az Amerikai Egyesült Államokkal ápolt kapcsolataira is. Az amerikai kormányzati körök szemében kevésbé szalonképes figurának számító Karimov elnök halála egybeesett a demokrácia-terjesztés és emberi jogok érvényesítése terén elődeihez képest talán kevésbé érzékeny Trump-adminisztráció hivatalba lépésével. Mindennek köszönhetően amerikai részről is kedvező fogadtatásra talált Mirzijojev reformkurzusa. Talán ennek a legékezebb bizonyítéka, hogy 2020 februárjában Mike Pompeo amerikai külügyminiszter közép-ázsiai látogatásán Kazahsztán mellett az üzbég fővárost is felkereste. A Trump-adminisztráció prioritásait ismerve pedig aligha meglepő fejlemény, hogy az amerikai külügyminiszter üzbég kollégájával való kétoldalú találkozóján nem annyira az üzbég állam emberi jogi hiányosságait vetette Abdulaziz Kamilov szemére, mint inkább a kölcsönös (gazdasági) [együttműködés](#) lehetséges előnyeit hangsúlyozta.

KONKLÚZIÓ

Üzbegisztán jellemzői (méret, népesség, központi helyzet, erőforrások, történelmi örökség) miatt a legjobb helyzetben van ahhoz, hogy a közép-ázsiai térség vezető állama legyen. Ezt a potenciált a Karimov-korszak elzárkózása miatt nem tudta kihasználni, azonban a Mirzijojev-elnökség reformjai éppen ezeknek a lehetőségeknek a kihasználását vetíti előre. A gazdaságban beindított reformok egyelőre a vártnál jobban teljesítenek, még ha a politikai reformok ehhez képest le is vannak maradva. Kérdés azonban, hogy az évtizedek óta bebetonozott struktúrák mennyire fognak ellenállni a reformoknak, azonban Mirzijojev már egyszer meglepte a nemzetközi közvéleményt a reformok elindításával, így remélhetőleg konzekvensen képviselni is tudja őket. Szintén kérdés, hogy megvalósul-e a forгатókönyv, miszerint a működő üzbég reformok tovagyűrűző hatása az egész régiót gazdaságilag nyitottabb és stabilabb térséggé változtathatja.

A mirzijojevi nyitás külpolitikai vetületei kétséggel átalakíthatják a regionális együttműködés és a nagyhatalmi versengés dinamikáját az egész térségre vonatkozóan. Üzbegisztán az egyetlen köztársaság, melynek mind a másik négy közép-ázsiai utódállammal és még Afganisztánnal is van közös határa. Egy nyitottabb, szomszédaival jó viszonyt ápoló Üzbegisztán, tehát már csak természetes adottságai folytán is a regionális integráció motorja lehet a térségben. Könnyen lehet, hogy a korábbinál aktívabb, dinamikusabb Üzbegisztánnal a nagyhatalmaknak is úgy kell majd számolnia, mint a poszt-szovjet Közép-Ázsia vezető államával.